

Van top down naar bottom up

*De veranderende positie van geschiedenis
in wetenschap en samenleving*

Lezing Jelle Vervloet

Geschiedenis is al zo oud als de weg naar Kralingen, of zo men wil als de weg naar Rome. Vanouds voelt iedereen de behoefte om terug kijken. Dat begint al heel jong. Het bestaan van een opa en een oma of van een vader en een moeder, het feit dat er mensen van verschillende generaties door elkaar heen wonen en naast elkaar leven, geeft kinderen vanaf het moment dat ze met hun medemensen woorden wisselen, al direct een besef van tijd. Ze ervaren dat er een tijd was dat zij nog niet bestonden: toen waren hun grootouders of ouders nog kinderen. Hoe zouden die er in hun jeugd hebben uitgezien en wat deden ze in hun kindertijd?

Foto's, films en verhalen roepen die tijd opnieuw tot leven en versterken de bewustwording dat er een 'vroeger' bestaat, iets dat aan het heden vooraf gaat en dat mede van invloed is op hoe men nu leeft. Die zekerheid en houvast biedende gedachten zijn door de eeuwen heen op verschillende manieren aan nieuwe generaties door gegeven. In het verre verleden reciteerden blinde zieners en zangers, zoals Homerus en Bernlef, eindeloos hun uit het hoofd geleerde verzen over de daden die voorouders hadden verricht. De sagen en legenden, waarvan zij gewag maakten, gaan veelal terug op een oeroude orale traditie.

Wat er werkelijk gebeurde behoeven we daarbij niet te verwachten. Hun verhalen kunnen een kern van waarheid bevatten maar we moeten ze misschien vooral interpreteren als mentale constructies tot

meerdere eer en glorie van de voorouders. Met dat doel zullen gebeurtenissen uit het verleden zijn geherinterpreteerd en gemanipuleerd.

Schriftelijke overlevering

Het echte begin van de geschiedenis is misschien wel het moment dat men er toe over ging om mondelinge overleveringen op schrift te stellen. De verhalen werden in kleitabletten en op papyrus vastgelegd. Deze handeling heeft waarschijnlijk een belangrijke impact gehad voor de maatschappelijke verhoudingen. Schrijven was magie en degenen die deze vaardigheid hadden aangeleerd ontleenden daaraan een mate van superioriteit. Geschiedenis werkte uit als een effectief machtsmiddel om ongeletterden te sturen en te overheersen.

Door beheersing van het schrift is de positie van de elite versterkt. Door afstamming van Achilles, Herakles of zelfs de bewoners van de Olympus te suggereren werd door priesters, filosofen, dichters en treurspelschrijvers de positie van de vorsten en heersers in het oude Griekenland gerechtvaardigd.

Ook in de middeleeuwen stelde je als adellijk persoon alleen iets voor als je van de Trojanen of Karel de Grote afstamde. Stambomen, hoe gefingeerd ook, boden zekerheid en vertrouwen. Zo is eeuwenlang afkomst door een heersende bovenlaag gebruikt als een politiek machtsinstrument.

Gebeurtenissen uit het verleden zijn soms heel bepalend voor het menselijk handelen, nu en in de toekomst. De manier waarop het verhaal van de geschiedenis wordt verteld is van het grootste belang. In handen van boosaardige politici en hun propagandachefs, kan geschiedenis heel gevaarlijk worden. Aan volkeren worden, gebaseerd op een verkeerde voorstelling van zaken, denkbeelden voorgehouden

die een samenleving kunnen vergiftigen. Onderdrukking en oorlog kunnen daarvan een gevolg zijn.

Machthebbers kunnen de verleiding soms niet weerstaan om beoefenaren van volkskunde, historici en archeologen te dwingen om het verleden volgens die verkeerde ideeën vorm te geven. Aan andere interpretaties van de geschiedenis wordt geen ruimte meer gegeven. Ze worden besmet verklaard en onvaderlandslievend.

De monopolisering van de kijk op het verleden hangt samen met de visie van de mensen die het in de samenleving voor het zeggen hebben. Wat in hun omgeving als belangrijk wordt beschouwd heeft prioriteit. Romeinse historici zoals bijvoorbeeld Plinius en Tacitus hielden zich, als leden van de aristocratie, vrijwel uitsluitend bezig met het analyseren van de intriges binnen de kringen waartoe zij behoorden. Zij beschreven de troebelen die de senaat en de keizerlijke families teisterden en de gevolgen daarvan voor de bestuurlijke en militaire kracht van het Rijk. Over wat het volk zelf beroerde schreven zij weinig tot niets.

Lokale geschiedenis

De eerste geschiedschrijvers in onze streken bouwden voort op de aanpak van de antieke historici. Ook bij hen stonden de lotgevallen van de machtigen in hun samenleving centraal. Het ging over keizers, koningen, pausen, kardinalen, bisschoppen, hertogen, graven en baronnen en wat die in de samenleving teweeg brachten.

Over het leven in de dorpen en de steden en op het platteland, iets wat we tot de kern van de lokale en regionale geschiedenis rekenen, horen we bij hen weinig of niets, behalve dan in het geval van opstanden van onderdrukte en uitgebuite handwerkslieden en boeren die op gezette tijden de stabiliteit van de gevestigde orde dreigden te

ondermijnen. Als vertegenwoordigers van het gezag konden zij over deze gebeurtenissen uiteraard niet positief beoordelen.

Ook aan het begin van de renaissance in de Nederlanden, op het eind van de middeleeuwen en in het begin van de nieuwe tijd, zien we eigenlijk nog steeds geen belangrijke veranderingen in dit beeld optreden. Het duurde tot in de zestiende eeuw voordat men meer specifiek ging inzoomen op de historie van landstroken en zich ook ging richten op de stadsgeschiedenis, waarbij overigens nog steeds vrijwel alleen staatkundige, rechtshistorische en kerkelijke verhoudingen aan de orde kwamen.

Slechts heel geleidelijk traden er verschuivingen op. Er kwam gaandeweg meer aandacht voor wat zich in het verleden op lokaal en op regionaal niveau onder de gewone mensen heeft afgespeeld. Dit hangt samen met maatschappelijke ontwikkelingen waarvan 'democratisering' en 'emancipatie' wel als de belangrijkste mogen worden aangemerkt. Bij democratisering nemen we waar dat de geschiedenis steeds meer evolueert tot een geschiedenis voor en door het volk. Het gaat, de historicus Van Deursen parafraserend, steeds meer om de geschiedenis van het kopergeld, om wat er gebeurde met de mensen van klein vermogen en daarmee om een verschuiving van de beoefening van de geschiedenis van top down naar bottom up. Dus niet beschrijving van boven af maar van onderop. Groeperingen en omstandigheden die eerst niet aan de bak kwamen traden nu aan het voetlicht.

In de zeventiende eeuw zien we dat de gegoede burgerij belangstelling krijgt voor de geschiedenis van de eigen woonplaats en er zijn eigen stempel op plaatst. Vooral van de jonge opkomende, rijke Hollandse steden is in die periode een aantal spraakmakende stadsbeschrijvingen

verschenen. Alles ter meerdere eer en glorie van die steden en van hun bewoners en bij gevolg met een hoog public relations gehalte.

Geschiedenis in West Brabant

Ook in West Brabant deden zich soortgelijke ontwikkelingen voor.

Een bijzondere plek wordt ingenomen door *De Bredaasche Klio* een in versvorm in 1697 geschreven boekwerk over de geschiedenis van Breda en de omliggende dorpen, van de hand van Pieter Nuyts.

Van de hand van dezelfde Pieter Nuyts, is de *beschrijving van Etten, Leur en Sprundel*. Dat gaat over het plattelandsgebied waarover Nuyts tussen 1675 en 1708 als schout de scepter zwaaide. Het is een heel uitzonderlijk manuscript waarin ditmaal geen stad in het middelpunt staat maar de geschiedenis van drie dorpen.

Qua structuur komt dit manuscript, dat pas recent in druk is verschenen, grotendeels overeen met wat in de 17^e en 18^e eeuw gebruikelijk was: begonnen wordt met een uitgebreide beschrijving van de juridische, kerkelijke en administratieve verhoudingen ter plaatse inclusief de ambtelijke functies die daaruit voortvloeien. Maar daarna volgt een beschrijving van de verschillende nederzettingen die in dit gebied zijn gesitueerd, inclusief de bouwwerken die daarin gelegen zijn en de activiteiten waarmee de bewoners hun kost verdienen.

Een ander bekend geschiedkundig werk, over het westen van Brabant, dat weer wél een stad centraal plaatste was van de hand van Thomas Ernst van Goor, advocaat en schepen te Breda, en is gewijd aan *de historie van Stad en Lande van Breda*. Het werd gepubliceerd in 1744. Bij het boek gaat het, zoals trots wordt opgemerkt, om "*de beschrijving eener stad, die wegens haare hooge oudheid aangename gelegenheid, en door haare byzondere lotgevallen ten hoogsten is vermaart geworden*".

Over Bergen op Zoom kan in dit opzicht, naast een in hoofdzaak juridisch werk over de rechten van de stad worden gewezen op het werk van Jean Faure, een hoge ambtenaar uit het gevolg van de markgraaf van Bergen op Zoom. Een zoon van deze auteur liet in 1761, na het verscheiden van zijn vader, diens manuscript publiceren onder de titel: *Histoire abrégée de la ville de Bergen op Zoom*. Mede dankzij de bemoeienis van Willem van Ham is ook dit werk thans in vertaling voor het grote publiek toegankelijk gemaakt.

Heemkunde

Pas op het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw gaf deze ontwikkeling een aanzienlijke versnelling te zien. De burger werd mondiger en kreeg het gevoel nu over zijn/haar toekomst mee te kunnen beslissen. De welvaart ging omhoog en geleidelijk werd voor brede lagen van de bevolking bereikbaar wat voordien slechts voor een kleine groep bevoorrechten haalbaar was. Er kwam meer vrije tijd en het scholingsniveau ging met grote sprongen vooruit. Beide ontwikkelingen waren gunstig voor de voortgang van de lokale en regionale geschiedbeoefening. Het aantal amateurhistorici nam toe en het toerisme leidde tot meer vraag naar historische kennis over steden en dorpen en het daarbij behorende platteland.

De crisis van de jaren dertig en de tweede wereldoorlog gooiden roet in het eten, maar de tekenen wezen wel in een opgaande richting. Het begrip heemkunde, het Nederlandse pendant van het Duitse 'Heimatkunde', vond gehoor onder grote groepen van de bevolking. Al in 1911 werd de 'Bond Heemschut' opgericht. Deze stelde zich ten doel *te waken voor de schoonheid van ons land*, maar begreep dat dit niet mogelijk was zonder kennis van zaken. Daarom werd onder auspiciën van die Bond de zogenaamde 'Heemschutserie' in het leven geroepen, een reeks boekjes, *bedoeld om in ruimeren kring het begrip te*

verdiepen van de veelzijdige natuurlijke en culturele schoonheden van ons land. Ook de bronnen voor onze geschiedenis werden in verscheidene deeltjes van die reeks behandeld zodat de mensen als het ware direct werden uitgenodigd om zelf met de geschiedenis van hun omgeving aan de slag te gaan. Een tweede bron van inspiratie vormde de Volkskunde, een tak van wetenschap die in het verleden door vele beoefenaren van de lokale en regionale geschiedenis werd gepraktiseerd. Het ging daarbij vooral over het beschrijven van de gebruiken en de materiële cultuur van traditionele agrarische samenlevingen. In de jaren voor de oorlog en zeker tijdens de oorlog kwam dit type onderzoek in verkeerd vaarwater terecht, omdat het discours in die woelige tijd steeds uitdrukkelijker werd bepaald door lieden die ten aanzien van volk en vaderland bedenkelijke Duitse ideeën over bloed en bodem te berde brachten.

Toch is dit soort lokaal en regionaal onderzoek niet verdwenen omdat velen geïnteresseerd bleven in zaken die direct raakten aan wat voorheen binnen het eigen familieverband speelde.

Wetenschap

Wie nu denkt dat de vakhistorici in die tijd blij waren met de voorspoedige ontwikkeling van het lokale en regionale onderzoek heeft het mis. Veeleer distantieerden zij zich ervan. Dat kwam omdat de geschiedbeoefening gaandeweg verwetenschappelijkte. Vanaf het einde van de negentiende eeuw vormde zich een kaste van academisch opgeleide historici die meende dat de kwaliteit van objectief historisch onderzoek alleen binnen de eigen kring veilig kon worden gesteld. Daardoor werd de toegangspoort tot de historiebeoefening voor buitenstaanders, anders gezegd voor amateurhistorici, dicht gemetseld.

Echter, al in 1929, toonde de Haagse gemeentearchivaris Van Gelder, in een voordracht over '**de beoefening van de plaatselijke historie**' aan dat de historici die zich met de grote lijnen van de geschiedenis bezig houden, juist veel profijt kunnen hebben van lokaal historisch onderzoek. Veelal zijn de grote lijnen die de vakhistorici schetsen zo grof dat zij ernstig aan de werkelijkheid tekort doen. Informatie van beneden af, gevoed door gedetailleerd bronnenonderzoek, is onontbeerlijk om beter gefundeerde uitspraken over het verloop van historische ontwikkelingen te kunnen doen.

Kennis van lokale en regionale processen en verhoudingen vormt het fundament voor historisch onderzoek naar grotere verbanden.

Historische verenigingen zoals 'De Geschiedkundige Kring van Stad en land van Bergen op Zoom' en 'De Historische Vereniging de Steenkamer van Steenberg' kunnen via hun onderzoek en publicaties wezenlijk bijdragen aan een betere onderbouwing van het geschiedverhaal.

Samenwerking

Gelukkig wordt tegenwoordig veel positiever tegen lokale en regionale geschiedenis aan gekeken. Vakhistorici zijn er trouwens zélf steeds meer mee aan de gang gegaan, al dan niet bijgestaan door amateurhistorici die veel lokale kennis in brengen. Twee gescheiden werelden, die van de beroepshistorici en die van de publicerende leden van historische verenigingen slaan de handen ineen om een optimaal resultaat te bereiken.

Het is bekend dat, wanneer men de vijftig passeert, de belangstelling voor wat achter ons ligt, toeneemt. Wie ouder wordt neigt tot meer reflectie dan voorheen. Misschien daarom zien we hier, de dames uitgezonderd, zoveel grijze koppen in de banken zitten. Hier zijn mensen bijeen die vrijwel allemaal een kritisch punt in hun denken zijn

gepasseerd: bij hen is het verleden, hetzij bewust, hetzij nog onbewust, zwaarder gaan tellen dan de toekomst. Hun toekomst ligt feitelijk in het verleden.

De gevreesde vergrijzing van de Nederlandse bevolking lijkt, zo beschouwd, een zegen voor de oudheidkundige verenigingen en heemkundekringen in ons land. Omdat zulke verenigingen zich vooral richten op de beoefening van lokale en regionale geschiedenis is er alle reden om erop te vertrouwen in dat voor deze tak van sport, gestimuleerd door een grote toevloed van oudere mensen, een voorspoedige toekomst is weg gelegd. Dit vooruitzicht kan niet anders dan tot gunstige gevolgen voor de samenleving leiden. Historisch besef, namelijk, is van grote betekenis voor ons maatschappelijk functioneren. We maken deel uit van een familie, van een groep, van een volk met bepaalde uit het verleden ontsproten basisprincipes en morele achtergronden waaraan men een stuk van onze bestaanszekerheid en motivatie ontleent.

Ook Willem van Ham, die we op deze bijeenkomst gedenken, heeft als vakhistoricus veel aandacht besteed aan de stimulering van het lokale en regionale onderzoek in het Westbrabantse. Hij verheugde zich over het feit dat steeds meer zogenaamde amateurhistorici belangrijk onderzoek zijn gaan verrichten. Dit komt wel heel nadrukkelijk tot uiting aan het slot van zijn autobiografie die in 2014 verscheen in het Jaarboek van Heemkundekring de Steenen Kamer en opnieuw is gepubliceerd als eerste hoofdstuk in het boek dat in dit jaar ter ere van hem is verschenen. Ik citeer:

"Dat dit verhaal mag verschijnen in een historisch jaarboek voor Steenberg, wijst ..... op een vroeger ter plaatse vrijwel onmogelijke mentaliteitsverandering. Toen bleef de belangstelling voor de geschiedenis beperkt tot een kleine elite. Nu kan vrijwel iedere

bewoner die interesse voor de geschreven historie heeft, daarvan vrijelijk kennisnemen en bij voldoende ijver en deskundigheid er zelf in publiceren".

Met deze woorden die mij uit het hart gegrepen zijn wil ik mijn bijdrage beëindigen. Veel dank voor uw aandacht.